

Magyar írók Párizsban

1. Érdekes lenne egyszer számba venni: milyen mesebeli tájakról álmodoznak, hová vágyakoznak mások, valahányszor megutálják földhözragadt, tér és idő keresztfájára feszített hétköznapjaikat. „Voir Naples, et mourir” — mondják példának okáért a színes és felszínés Dél után epedő szürke, kartéziánus franciák.

Nálunk, magyaroknál, immár évszázadok óta Párizs tölti be a művészetek, az irodalom képzeletbeli fővárosa szerepét. „Vigyázó szemetek Párizsra vessétek!” — figyelmeztet Batsányi, és a magyar irodalom azóta sem vette le Párizsról a szemét. Petőfi ugyan még vaktában választott magának csillagot a francia költészet egén (Béranger magyar tanítványánál jelentéktelenebb) és hát Ady is csak előkelő idegen a Város emberrengetetében.

De vele, Adyval, Párizs Múzsza, Mekka, Bakony: a magyar irodalom nyugati műhelye lett. Illyésnél pedig több, mint megmártózás az európaiságban: a puszták fia nagy elődeivel ellentétben tudott franciául, és részt vett a Szajna-part szellemi mozgolódásaiban. A „Hunok Párizsban” után már-már kötelező ujjgyakorlat irodalmunkban egy-egy párizsi regény. Szomory Dezső franciául is kiadta műveit, Hevesi András pedig a „Párizsi eső” megírása után francia mundérban esett el a második világháborúban.

Hogy miért éppen Párizs lett a magyar irodalom álom-fővárosa? Személyes okai nincsenek a választásnak, annyi bizonyos. Az, hogy történelmünk folyamán nem volt szerencsénk a franciákkal (se Károlynak, se Kossuthnak, se Rákóczinak) köztudott. Magyar fül számára rossz hangzású hely Versailles és Trianon. Bécs és Berlint, a szellemi életünkre nehezedő német befolyást, az alkotókedvünket béklyózó germán nehezkességet azonban — gyanítom — csak egy ilyen ugrással, közvetlen szomszédaink ellenében Párizs megragadásával lehetett semlegesíteni.

Az én ötvenes években eszmélkedő nemzedékem számára pedig — Közép-Európa keleti peremén — Párizs nem volt se több, se kevesebb, mint a Nyugat.

2. Az ötvenes években két francia újság: az Humanité és a Lettres Francaises képviselték Pesten ezt a Nyugatot. Szorgalmasan olvastam is őket, Eckhardt vagy Sauvageot mester segítségével bukdácsoltam át egy-egy nehezebb mondaton. A Fővárosi Autóbuszüzem melegedőiben hamar megszokták ezt a fura igyekezetemet, no meg azt, hogy hiába tanulok, semmibe vesz az Eötvös Loránd Tudományegyetem. Évek múltak el így, mire — harmadik nekifutásra — Gyergyai bácsi ki tudta erőszakolni a felvételemet.

Azon az őszön, emlékszem, Párizsban járt a tanár úr. Mi, a hét elsőéves, kint vártuk őt a Keleti pályaudvaron. Csatakos, sötét reggel volt, néztük a „Keleti pút” a Gare de l'Est alatt. Még elhinni is nehéz volt, hogy valaki Párizsból érkezik Pesti Barnabás utcai előadásaira.

Nagy munkában voltam azokban a napokban. Az egyetem francia lektora, Kelemenné, felbízott, hogy rajzoljam le Párizs műemlékeit. Képeslapokról, fekete tussal másoltam térképeimre a hidakat, templomokat.

Ennek a munkának váratlan haszna lett, amikor — alig néhány hónappal később — én is megálltam a Gare de l'Est kupolája alatt. A Châtelet terén kerültem fel a metróból a napvilágra, és akkor ott, csodák-csodája, felismertem Szent Jakab tornyát, a

két színházat, a Szigetre vezető tömzsi hidat. Vagyis hát Párizsban — merci, madame Kelemen! — azonnal otthon éreztem magam.

Társaim — most utólag úgy képelem — nehezebben találták fel magukat. Kik is voltak? Sipos Gyula, akiből később Albert Pál néven lett kiváló esszéista és kritikus. Róla kezdetben csak annyit tudtam, hogy nappal alszik. Ezért volt, aki zseninek tartotta, és volt, aki nem. Harcsi Jóska, akiből Czudar D. József, egyszerűbben Czudar Dárius néven lett a Magyar Műhely munkatársa, és aki a három évtized alatt elfogyasztott sok ifjú feleség és tengernyi alkohol ellenére — ma is él valahol Párizs padlásszobáiban. Márton Laci, mindnyájunk között a legtehetségesebb, akiből — talán éppen ezért — távolról sem lett az, aki lehetett volna. Idegen terepen az agaraknál jobban boldogulnak a buldogok. Parancs János, aki — hét év tömény magánya után 1964-ben hazatért, majd — ez azt hiszem köztudott — jelentős költővé nőtte ki magát.

Végül pedig, Pátkai Ervin, aki valóra váltotta a lehetetlent: húsz év alatt, Párizsban, élvonalbeli francia művésszé küzdötte fel magát. Szobrai, az általa tervezett városok és teretek egész Franciaországban megtalálhatók. Ő maga immár három éve halott. Az emberfeletti akarás: a teljes élet és a művészi megformálás magasfeszültsége a szó szoros értelmében kiégette a békéscsabai fiút. Úgy ment el, hogy még csak fel sem fedezte őt az Óhaza.

3. 1957 elején, érkezésem idején, már működött Párizsban Rezek Román, a Katolikus Misszó lelkésze körül egy irodalmi társaság. Rezeknek költői ambíciói voltak: „Mélyen szálunk” címen adta ki összes költeményeit. (Alacsonyan repülünk — írta róla egy maliciózus kritika.) Köre segítségével ő adta ki az Ahogy Lehet-et, ezt az eleinte könyvmatos, később nyomtatott, végül azonban ismét könyvmatos folyóiratot. A lép érdekessége, hogy egy időben Nyíró József, sőt Arnóthy Kriszta, a későbbi jónévű francia író is a munkatársai közé tartozott.

Végő soron azonban nem volt sok kimagasló egyénisége az Ahogy Lehet körének. Rezek Román pedig kíméletlenül megnyirbálta, sőt át is írta az ízlésével vagy világnézetével ellenkező írásokat. A kör tagjai általában a háború végén érkeztek, és a francia rádió magyar osztályán úgy-ahogy meg is alapozták párizsi egzisztenciájukat. Érthető gyanakvással fogadták tehát a náluk egy évtizeddel fiatalabb ötvenhatosokat.

Itt tehát nem volt sok keresnivalónk. Pedig az 1956 előtti emigráció kiadványai között — a müncheni Látóhatár kivételével — az Ahogy Lehet volt a legszínvonalasabb. A mi számunkra azonban furcsa marslakónak tünnek mindazok, akik nem otthon élték át az 1945 és 1956 közötti változásokat. Mít is kezdhetek volna a hozzánk hasonló fenegyerekkel ezek a régivágású, óvatos úriemberek! Emlékszem, az algériai háború idején írtam egy verset, amelyben kigúnyoltam a Liberté-Égalité-Fraternité égisze alatt folyó gyarmati háborúkat. Rezek Román kétségbeesetten szólított fel, hogy mielőtt a franciák megtalálnák, sürgősen égessem el a kéziratot.

4. Ilyen környezetben létkérdés volt egy új, saját fórum létrehozása. Nagy Pál, Papp Tibor, Parancs János és néhány társuk hamarosan meg is alapította a Magyar Műhely folyóiratát. Az induló Műhelynek nem volt pénze, nem voltak olvasói, az első számokat egymásnak írta tucatnyi fiatal titán. Később kiderült, hogy a kétszáz ezer ember között, akit Nyugatra sodort 1956 forgószele, ennek az új hangnak potenciális olvasóközönsége van. A szerkesztők új módszerrel: irodalmi körutakon toborozták az előfizetőket. Bejártuk Európát, London és Bécs, Stocholm és Genf között. Éjjel utaztunk, kenyéren, csokoládén és vörösboron éltünk, négyen-öten szorongtunk egy-egy ócska kocsiiban. Fiatalok voltunk: ez volt a mi indulásunk, és a Magyar Műhely hőskora.

A hatvanas évek elején átköltözött Párizsba az Irodalmi Újság. Szerkesztője, Enczi Endre, helyet adott lapjában azoknak, akik nem követték a Műhelyeseket — mint mondtuk: a fiúkat — a neo-avantgarde útvesztőiben.

Enczi Endrét nem ismertem budapesti évei alatt. De akkor, ott, igazi nagy szerkesztő volt. A biztatásra pedig egyre nagyobb szüksége volt annak, aki könnyelműen vállalta az idegenben élő magyar író szerepét.

Emlékszem, egyszer háromsoros hírt olvastam egy napilapban: Gabor Pobranyi, detektívregényíró, barátai Párizs környéki birtokán föbe lötte magát. Pobrányi Gábor az Ahogy Lehet egyik leghetségesebb írója volt. Ma is őrzöm egy francia kötetét, melyet *Un révolté du dimanche* címen adott ki a rangos Juliard Kiadó. A „Kocaforradalmár” önéletrajzi regény, különösebb nehézség nélkül felismerhető benne a már-már patológus honvágy álom-sémája a hazatérésről, az idegenné vált otthonról, s az újabb, ám ezúttal sikertelen menekülésről.

Az elbeszélő, Árpád, nem meri vállalni a sorsát, pedig tudja, hogy itthon a helye. A Nyugat — mondja — „túl gyenge ahhoz, hogy megvédje magát, túl gyáva, hogy beismerje vereségét, túl öreg, hogy ne ragaszkodna az élethez kétségbeesetten. Olyan büszke szabadságára, mint csúf vénlány az erkölcsre — s egyetlen ideálja a fennmaradás. „Dehát polgárnak születni olyan, mint szifilisznek: nem gyógyul ki soha belőle az ember.” Árpád pedig megy, megy vissza Párizsba, a soproni személyvonaton.

„A Kocaforradalmár” — írtam róla annak idején — nem nagy regény, inkább nagy ígéret. Pobrányival foglalkozni úgy érzem — mégsem, még ma sem lenne hiábavaló. Vajon hol kallódnak kéziratai, folyóiratokban megjelent magyar és francia írásai? A nyugati magyar irodalom kézikönyveiben — se kint, se bent — nem szerepel Pobrányi Gábornak még csak a neve sem.

5. Mennyi új név — gondolhatja, joggal, a hazai olvasó. Félek, hogy sokak számára még ismertebb párizsi írók: Dormándi László, Arnóthy Krisztina, Gara László, Fejtő Ferenc neve is ismeretlen.

Igaz, Dormándi, a hevesi fűszeres fia, nem követte a falujabeli földbirtokos fiú — Reményik Zsigmond — által becsülettel végigjárt utat. Arnóthy Krisztát új környezetbe emelte a francia siker. De Fejtő Ferenc és Gara László mindvégig magyar író és hazája sorsáért aggódó entellektüel maradt.

Gara László, „Az ismeretlen Illyés” szerzője önkezeivel vetett véget életének 1966 májusában. Alakját, a magyar irodalom fáradhatatlan népszerűsítőjét — már életében legendák övezték. Tény, hogy főműve, a magyar költészet francia antológiája mindmáig egyedülálló vállalkozás. Benne csúcspontját érte el a magyar költészet francia nyelven.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a magyar irodalom „betört” a francia nyelvterületre, mint azt sokan hitték annak idején. Még a pusztá kiadás is csak úgy volt lehetséges, hogy Gara a hírhedt hólabda-módszerrel — házról házra, címről címre járva — eladta a nyomdai költségeket fedező Illyés-, Weöres- és József Attila-köteteket. Soha nem felejttem el őt, járja a várost, leszegett fejjel, konokul, degeszre tömött híres aktatáskájával a hóna alatt. Itthon — amíg élt — azzal gyanúsították, hogy e házalásból haszna van. Nem csodálom, hogy azon a májusi napon az ő elnyúhatetlennek hitt lelkésedése is felmondta a szolgálatot.

„Már életében, és halála után is sokan korlátlan lehetőségekkel bíró irodalmi vezérnek tartották” — írja Szabolcsi Miklós a magyar irodalom e szomorú napszámosáról. A groteszk félreértést, amelyet máig sem oszlattak el, ma már semmi sem menti.

6. A nyugati magyar — sőt magyar tárgyú — könyvkiadás helyzete Gara László halála óta mit sem változott. Egy kéziratból csak úgy lesz könyv, ha a szerző előre és az utolsó fillérig kifizeti a nyomdai költségeket. Ilyen értelemben tulajdonképpen sosem volt — és az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem körét leszámítva — ma sincs nyugati magyar könyvkiadó. Akik annak hirdetik magukat, nem tesznek mást, mint hogy a szerző pénzét és kéziratát egy közeli nyomdába átviszik. Mert az olvasók hiánya a kiadás másik

nagy területét — a terjesztést — is illuzórikussá teszi. A kész példányokat elosztogatják, vagy ha nem, ott mennek tönkre az író padlásán vagy a „kiadó” raktáraiban.

Igy válik érthetővé, hogy több nyugati magyar írónak egy hosszú élet munkássága után nincsen saját kötete. Elkallódtak Pobrányi Gábor írásai, és kis híján ez lett a sorsa Keszei István és Lehoczky Gergely párizsi írók hátrahagyott műveinek is. Keszei alkotásait egy kongresszus résztvevői adták ki; hirtelen felbuzdulásukban összeadták a nyomdai költségeket, Lehoczky Gergely posztumusz kötete baráti adományok segítségével látott napvilágot.

A múlt héten ellátogattam a Széchényi Könyvtárba, ahol előkeresték nekem a két inkriminált kötetet. Dél volt, a Sas-hegy két apró csúcsa fölött megcsillant a fáradt téli nap, én pedig megsirattam, ott, a katalógusok fehér fala mellett, két szomorú sorsú párizsi társamat.

Kettejük közül Lehoczky volt az idősebb. 1930-ban született, a háború óta élt Nyugaton. Mielőtt az Irodalmi Újság segédszerkesztője lett, az Ahogy Lehet köréhez tartozott. 1986-ig nem vett róla tudomást az irodalomtörténet-írás, akkor említette őt először a Nyugati magyar irodalom története.

Lehoczky életútja jellegzetes. A tizenöt éves kamasz lágerről lágerre jut el a francia övezetbe, húszéves, amikor Párizsban üti fel a tanyáját, alkalmi munkákból tartja fenn magát, évtizeden át éli a padlásszobák romantikus nyomorát. Amikor harmincévesen belefáradt a nyomorba, elvesz egy vidéki francia leányt, aki — jól ismert ketősség — bámulja, és meg akarja változtatni az öregedő szegénylegényt.

Házassága a polgári jólét, a biztonság, a családi boldogság délibábjával való nagy versenyfutás. Régi életét nem tudja elfelejteni, de tisztos polgári foglalkozást sem talál. Egy reklámiroda és a párizsi rádió között loholva légvárakat építve, rossz lelkiismerettel írta — a munkától ellopott perceiben — verseit és prózai forgácsait: kritikáit, novelláit, karcolatait. A *Káprázat és ábránd* posztumusz kötetét összeállító barátok hálás köszönetüket nyilvánítják a francia családnak, amiért betekintést engedett a szerző kézírataiba. Valóban, ritka szerencse: a francia nők ki szokták dobni boldogtalanságuk okozóit, az idegen kéziratokat.

Volt azután olyan költőnk is, akinek még ezt a látszat-boldogságot sem sikerült megteremtenie. A fehérvári születésű Keszei Istvánt Belgiumon át sodorta Párizsba az ifjonti nyugtalanság — és 1956 vihara. Neki azonban nem sikerült a békésebb, polgári vizekre való áttevezés, francia családja kilökte magából a beilleszkedésre képtelen álmodozót, életében állandósult a padlásszobák egy idő után romantikusnak egyáltalán nem mondható embertelen nyomora.

Keszei Pistával éjjel találkozott az ember, a balpart síkatoraiban. Barátainak elszalta ilyenkor fejben fogant legújabb verseit. „Több mestertől tanult, de kiforratlanságában mégis leginkább egy festővel rokonítanám szellemileg, vérmérsékletileg: a tárgyakban és tájokban is görcsös lelket látó, fényt és Istent szomjúzó, s a színekbe (akár csak Keszei a szavakba) szerelmes Van Gogh-gal... Keszei István versei fényjelek. Csak azt nem tudom, valami földi látogatásán eltévedt égi jövevénytől származnak-e, vagy egy útján egyre távolodó földlakótól? — írta róla Lehoczky Gergely.

Elete végén még megpróbált hazatelepedni. De addigra már elnyúhatetlennek hitt szervezetét aláásta az évtizedes nélkülözés, kérényyeire pedig még csak választ sem kapott. A régi versnek lett igazza:

*Megágyaznak sokan a földi forgatagban
te végső ágyad a földön meg nem veded
csak imbolyogsz, suhansz elomló száz alakban
a mulandó világ forog, szédiül veled.*

7. Múlnak az évek, a távozókat újak veszik át. Párizsban még ma is három magyar folyóirat jelenik meg. Az idősebbek: Méray Tibor, Kende Péter, Tardos Tibor, Karátson Endre és a Műhelyes öregfiúk mellett — egy-egy fiatal is bekerül Párizs fénykörébe, hogy ott halálra perzselje magát, vagy tisztára égve kerüljön fel a csillagok közé. A fiatalabbak — úgy érzem — elődeiknél józanabbak, kevésbé romantikusak. Igaz, hogy Párizs fénye sem olyan vakító már, csak a megkésett peremnépek számára több, mint gigászi irodalmi provincia.

Sosem volt szerencsém a franciákkal — mondanám, ha nem lenne előttem ez a két kötet a könyvtári asztalomon. Így azonban, ebben a fáradt, téli napsütésben, inkább csak az jár az eszemben, hogy Párizs, ha pokol is, a dudás pokla, ahonnan, ha megkésve is, de tisztára égve érkezik el hozzánk az üzenet.

LABANCZ GYULA

Ügyetlen hittérítő

*Se Pest se Buda,
tükröm-margó, érthetetlen
szövegelés. Érdemes
lenne itt megállni:
költészet előzi meg
a tudást, szemközt
panelház-sor, hagytam volna
magam beskatulyázni?
Fa mögül csendben
ügyetlen hittérítő,
Bibliába szorított
üveges ujj, sóhajjal
kitöltött élőpapír,
háta mögött porba hullt
réteges ellenállás; föl-
veszem, nem vagyok kitiltva
belőle: „Ó- és Új” — köze,
hagyjuk, mutatok rá,
szem-cím, tükröm-margó,
víz lát, vagyis itt vagyok,
faragatlan semmikép!*